یادداشتەکانی ڕەفیق حیلمی

■ شاکر فتاح ■

ره فیق حیلمی له گه ڵ شێخ محمودی نه مردا

یادداشتەکانی مامۆستا (ڕەفیق حیلمی) ئەوەندەی دەستم کەوتوون، بریتین لە شەش بەرگ، کە کۆمەڵەی لاپەڕەکانیان دەگاتە (637) لاپەڕە. لەسەر قاقەزی ڕۆژنامە چاپ کراون، کە لە بەژن و باڵادا بە ناوونجی دادەنرێن. لە بەغداد، لە چاپخانەی (مەعاریف)دا چاپ کراون لە 1956/7/25دا دەست بە چاپکردنیان کراوە، لە 1958/4/15دا لە چاپ کردنیان بۆتەوە. چاپ کردنەکانیان جوانە. نووسراوەکانیش پڕن لە وێنەی ئەو کەسانەو ئەو شوێنانەی پەیوەندییان بە شۆڕشەکانی (شێخ مەحموود)ی گەورەوە هەیە. مامۆستا ڕەفیق حیلمی ڕەنجێکی زۆری لە داڕشتنی ئەم یادداشتانەیدا داوە. هەوڵێکی زۆریشیداوە کە نووسراوەکانی بە کوردییەکی پەتی بنووسرێن و لە شێوەیەکی وایشدا بنووسرێن، کە سووك و ئاسان و ڕەوان بن بۆ خوێندنەوە، هەموو خوێنەرێکیش خۆشی لە خوێندنەوەیان بچێژێو، کەڵك و سوودێکی تەواویش لەبابەت

مێژ وو، بەسەرهاتی میللەتەکەمان و (جیهان)ەوەی دەست بکەوێ. لەڕاستیدا یادداشتەکانی مامۆستا ڕەفیق حیلمی بە سەرچاوەیەکی گرنگ و بەنرخ و ناوازەو نایاب دادەنرێن، بۆ مێژ ووی (کورد) و (کوردستان)، بە تایبەتی بۆ مێژ ووی شۆڕشەکانی (شێخ مەحمودی گەورە).

چونکە خودا لێ‌خۆش بوو، هەموو کەل و قوژ بنێکی ئەو شۆڕشانەو ئەو کارەساتانەیش کە پەیوەندی‌یان بەو شۆڕشانەوە هەیەو قەوماون لە جیهاندا، بە تەواوی ڕۆشنیان دەکاتەوە. لەبەر ئەوە پیاو کە یادداشتەکانی مامۆستای بەڕێز (ڕەفیق حیلمی)، دەخوێنێتەوە، هەست بە زاخاوێکی مێشك و ئارامێکی دڵ و ئاسایشێکی دەروون دەکات، نایەوێ وازیان لێ بهێنێ تا تەواویان دەکات. هۆی ئەمەیش ئەوەیە کە مامۆستا ڕەفیق حیلمی خەباتی‌کردووەو چۆتە بنج وبناوانی هەموو شتێکەوە کە پەیوەندی‌یان بە شۆڕشەکانەوە هەیە، تا ڕاستی‌یشی بۆ دەرنەکەوتبێ وازی‌نەهێناوە. ئەو ڕاستی‌یانەیش کە دەستی‌کەوتوون، لە شێوەیەکی تەڕوتازەو ناوازەدا، بە سەربەستی‌یەکی بێ‌ئەندازەوە دەری‌بڕیون، کە دڵی ڕاستی‌پەرستان خۆش دەکەن و سەریشیان دەهێننە سەرسوڕمان.

مامۆستا ڕەفیق زۆر هەوڵی‌داوە کە بێ‌لایەن کارەساتەکان پیشان بدات، کەسایەتی‌یەکان دەربخات. تەنانەت لە گەڵێ جێگادا پێ لە هەڵەکانی خۆیشی دەنێ‌و، سەرزەنشتی خۆیشی دەکات و. پەشیمانی لە کردەوەکانی خۆیشی ئاشکرا دەکات.

ئەمەیش سەبارەت بەوەیە کە مامۆستا ڕەفیق حیلمی هەروەك زانا بوو، دانایش بوو، بوێژ و وێژەوان و ڕاستی - پەروەر بوو. حەزی دەکرد بەم یادداشتانەی ڕاستی‌ی شۆڕشەکانی کوردەواری‌و، بە جۆرێکی تایبەتی شۆڕشەکانی شێخ مەحمودی گەورە لە کوردستانی عیراقدا پیشانی ڕۆشنبیرانی کوردو، هەموو جیهان بدات. تا لە مەندە زۆرتر درۆو چاووراوی دژمنانمان، کە لە بابەت شۆڕشەکانی کوردەوە کردوویانە، ڕاستیی لە کاربەدەستان و ڕۆشنبیرانی جیهان نەشارنەوە. مامۆستا ڕەفیق حیلمی لە یادداشتەکانیدا ناپارێزێ لە کەس، لە هیچ فەرمانڕەوایی‌و نەتەوەو کاربەدەستێکیش سڵ ناکات. قسەی ڕاستی خۆی هەر دەکات. لە جێگای خۆیدا چاك بێ دەیڵێ، خراپیش بێ هەر دەیڵێ. تەنانەت بەرامبەر خۆیشی‌و دوژمنەکانیشی چی‌ی چاك هەبێ‌و، چی‌ی خراپ هەبێ، بێ‌پەروا، بە سەربەستی‌یەکی بێ‌ئەندازەوە دەیڵێ. تەنانەت ئەگەر یەکێك هەڵەیەکی ئەوی دەرخستبێ، بێجگە لەوەی هەڵەکەی خۆی ڕاست دەکاتەوە، سوپاسی ئەو کەسەیش دەکات و، هەڵەکەی خۆیشی بۆ هەمووان ئاشکرادەکات.

لەڕاستی‌یشدا مامۆستا لەڕووی پەرچڤەی هەندێك ووشەو واژەی بێگانانەوە، هەروەها لەڕووی (ڕێنووس)یشەوە، لەڕووی هەندێك ڕووداویشەوە، لە چەند جێگایەکی کەمدا بە هەڵەدا چووە.

بەڵام ئەو خۆی تکا لە خوێنەران دەکات کە لە هەڵەکانی ئاگاداری بکەن، تا هەڵەکانی خۆی ڕاست بکاتەوە. بەڵام ئەو هەڵانەی کە مامۆستا کردوونی ئەوەندە کەمن، لە نرخی یادداشتەکانی کەم ناکەنەوە. چونکە یادداشتەکانی پڕن لە ڕاستی‌و ڕاستی‌یش دڵی هەموو تێگەیشتوویەك و پێگەیشتوویەك کێش دەکات.

لەسەر شۆڕشەکانی کورد دەکاتەوە

(ناحەزان)و (دوژمنانی کورد)و (فەرمانڕەوایی‌یە داگیرکەرەکان) وای بۆ دەست دەدان کە هەموو شۆڕشەکانی کورد بەدناوبکەن بەوەوە کە بە فیتی دەوڵەتە بێگانەکان هەڵگیرسێنراون. کە پێشەواکانی شۆڕشگێرەکانیشمان. چاوبرسێتی‌و سایەو پایەو مایە کێشی کردوون بۆ هەڵگیرساندنی ئەو شۆڕشانەمان، نەك دڵسۆزی بۆ (کورد)و (کوردستان).

بەڵام مامۆستا (ڕەفیق حیلمی) لەسەر شۆڕشەکانی کورد دەکاتەوە. لە شێوەیەکی ڕاست و ڕەوان و ئاشکرادا، بە بەڵگەو بروانامەی مێژ وویی‌یەوە، دەری‌دەخات، کە شۆڕشەکانی کورد هەموویان لەبەر زۆر وستەمی فەرمانڕەوایی‌یە داگیرکەرەکانی (ئێران)و (تورکەکانی عوسمانی)و (ئینگلیزەکان) بەرپابوون.

هەروەها شۆڕشگێڕانی کوردیش، نموونەی هەموو (نەتەوەی

کورد) بوون. بۆ ئەوە شۆڕشەکانیان بەرپاکردووە، کە لە زۆروستەمی ئەو داگیرکەرانە ڕزگاربکەن. بۆ نموونە: شۆڕشەکانی (شێخ مەحموودی مەزن) چ بەرامبەر بە تورکەکانی عوسمانی، چ بەرامبەر بە ئینگلیزەکان، بە فیتی کەس و هیچ دەوڵەتێك هەڵنەگیرساون.

تەنیا بۆ دەستکەوتنی بەختەوەری گەلەکەمان و ڕزگار کردنی کوردەواری لەدەست زۆرداری‌و هەژاری نەخۆشی‌و نەخوێندەواری بەرپابوون. ئەمە ڕاستە (شێخ مەحموودی گەورە) خۆی نزیك خستۆتەوە لە کاربەدەستانی تورکی عوسمانی‌و ئینگلیزەکان بەڵام بۆ ئەوە خۆی لێ‌نزیك خستوونەتەوە تا لە ڕێگایەکی کورت و ڕاست و نزیکەوەو، لەشێوەیەکی شیرین و بێ وەی‌دا، ئاواتەکانی کوردەواری بهێنێتەدی. بەڵام کە (شێخ) ئەوەی بۆ دەرکەوتووە، کاربەدەستانی ئەو دەوڵەتانە، پەیمانی خۆیان ڕانەگرن و، (مافی کورد) دەخەنەلاوەو، پێ‌شێلی دەکەن، لێیان ڕاست بۆتەوەو، چووە بە گژیاندا تا ناچاریان بکات ددان بە مافی نەتەوایەتی‌ی کوردو کوردستاندا بنێن.

(شێخ مەحموود) پیاوێکی لێ‌هاتوو، ئازاو بەجەرگ بووە، لە کانگای دڵیەوە حەزی بە سەربەرزی‌ی کوردو ئاوەدانی‌ی کوردستان کردووە. بێجگەلەوە هەموو گیان و سامانی خۆی لە پێناوی ئازادی‌و سەربەخۆیی‌ی‌دا بەخت کردووە.

ئنجا مامۆستا ڕەفیق حیلمی، بۆ بەڵگە قسەکانی شێخ مەحموود دەگێڕێتەوە، کە بەو پەڕی سەربەستی‌و ئازایەتی‌یەوە، لەبەردەم دادگەی سەربازی‌ی ئینگلیزەکاندا لە بەغدادا کردوێتی‌و، هوروژمی بردۆتە سەر خۆیان و دەوڵەتەکەیان، کە ناهێڵن مافی کورد، بە پێی ئامۆژگاری‌یەکانی (وودرۆ ویلسن)و (14) بەندەکەی‌و، پەیماننامەی (سیڤەر) سەربگرێ. هەروەها ئەو قسانەی (شێخی مەزن) بە بەڵگە دەهێنێتەوە، کە لەپاش گەڕانەوەی لە هیندستان، لەبەردەم خونکاری عیراق (فەیسەلی یەکەم)و (باڵوێزی بەریتانیا)دا، بە هەموو سەربەستی‌یەکی خۆیەوە لە بەغدادا کردوێتی، لەبابەت گەلەکەیەوە. شێخ مەحموودیش ئەو شێخ مەحموودە بوو، کە لەپاش هاتنەوەی بۆ سلێمانی‌و کردنی بە فەرمانداری سلێمانی لەلایەن فەرمانڕەوایی‌ی بەریتانیاو فەرمانڕەوایی‌ی عیراقەوە، کە زانی نە لە لایەن تورکە کەمالی‌یەکان و، نە لە لایەن فەرمانڕەوایی‌ی بەریتانیاو، نە لە لایەن فەرمانڕەوایی‌ی عیراقەوە، هیچی ڕاستەقینە بۆ کوردی ناکەن و، دەیانەوێ بۆ کەڵکی ناپوختەی خۆیان، خۆی‌و نەتەوەکەی بچەوسێننەوە، بێ ئەمەی پرسێك بە هیچ لایەکیان بکات و، نرخێك بە چاوڕاوەکانیان و، درۆ و فیشاڵەکانیان بدات، (خونکارێتی)ی خۆی ئاشکراکردو، ناوی خۆی نا (خونکاری کوردستان).

ئا بەم ڕەنگە مامۆستا ڕەفیق حیلمی ڕاستی‌ی شۆڕشەکانی (کورد)و (شۆڕشەکانی شێخ مەحموود)و کەسایەتی شێخ مەحموود دەردەخات. بەڵام مامۆستا ڕەفیق حیلمی کەم وکووڕی‌ی فەرمانڕەوایی‌یەکەی شێخ مەحموودو هەڵەکانی شێخ مەحموودیش ناشارێتەوە. بە ئاشکرا دەریان دەخات. بە کورتی‌وا پیشان دەدات: کە شێخ مەحموود لەسەر بنچینەیەکی زانست فەرمانڕەوایی‌یەکەی خۆی نەبردووە بە ڕێوە.

کاروباری گرنگی بە پیاوی زاناوکارامەو کارگوزار نەسپاردووە. جلەویشی بەرداوە بۆ کەس و کارو دەس وپێوەندی نەزان و تێنەگەیشتوو و هەل پەرست و لەخۆبایی بوو:

لەڕاستی‌یشدا شێخ مەحموود لە کاروباری زرنگەکاریدا شارەزا نەبوو. لەناو ئەو هەموو گەروگێچەڵ و تەنگ وچەڵەمەو، گیروگرفتەیشدا کە داگیرکەران بەرپایان کردبوو، شڵەژابوو، سەری سوڕمابوو، نەیدەزانی چی بکات لەبەرئەوە ئەو کەم وکووڕی‌و هەڵانە بووبوونە شتێکی سوروشتی، دەبوو ڕوویدەن. ئەمە لە لایەکەوەو، لە لایەکی‌تریشەوە چاوبرسێتی‌ی دەوڵەتە سوێندخوارەکان کە بریتی بوون لە (بەریتانیا)و (فەرەنسە)و (ئیتالیا)، کە چاویان بریبووە خاکی عوسمانی ئەوسا ئەمانە هەموویان بوون بە هۆی ئەوەی (مافی نەتەوایەتی‌ی کورد) بخرێتە ژێرپێوە.

یادداشتەکان پڕن لە زانستی گشت لایی

بە بۆنەی شۆڕشەکانی شێخ مەحمودی مەزنەوە، مامۆستا ڕەفیق حیلمی گەلێك ڕەووشت و خووی بڵندی کوردەواریمان پیشان دەدات. بۆ وێنە کوردەکان بە دەوڵەمەندو هەژارەوە، بە گەورەو بچووکەوەو، بە دەسەڵاتدارو بێدەسەڵاتەوە، بە خوێندەوارو نەخوێندەوارەوە چۆن لە ڕۆژی 1922/9/30دا چوون بە پیر شێخ مەحموودەوە، (خۆش هاتی)و (پیرۆزبایی)یان لێ کردووە. هەروەها چۆن هەموو دەم لاوە خوێندەوارەکان و ڕۆشنبیرەکانی ئەو سەردەمە [کە خۆیشی یەکێك بووە لە وان) لەشێوەی پێکەوەنانی کۆمەڵانی نهێنیی و ئاشکرادا ڕەنجیان داوەو، تێکۆشاون لەپێناو دەستکەوتنی مافە نەتەوەیی یەکانی کوردو سەربەخۆیی ی کوردستاندا. بەم بۆنەیەوە مامۆستا ڕەفیق حیلمی ناوی یەك دوویەك لەو کۆمەڵانەمان بۆ دەهێنێ وەك (جەمعی یەتی کوردستان)و (کۆمەڵەی سەربەخۆیی ی کوردستان) کە خۆیشی ئەندامێکی کارگوزار بووە لەناویاندا.

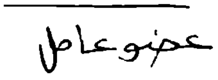

مامۆستا ڕەفیق حیلمی بەوەیش ناوەستێ: مێژووی شەڕی (چاڵدێران) دەگێڕێتەوە، کە بە سایەی لەشکرەکانی میرنوشینی یەکانی کوردستانەوە، تورکەکانی عوسمانی لە شەڕەکەدا لەشکری (ئیسماعیل شاهی سەفەوی)ی ئێرانیان شکاندووە. کەچی لەپاش ئەوە خونکارەکانی تورکی عوسمانی لەباتی چاکەدانەوەی میرەکانی کوردستان، چاویان بڕیوەتە میرنوشینی یەکانیان و پیلانیان داناوە بۆ تێکدانیان، تا بەرە بەرە یەکە یەکە لەناویان بردوون و داگیریان کردوون.

بەکورتی یادداشتەکانی مامۆستا ڕەفیق حیلمی لەسەریەکەوە دۆستایەتی و مەردایەتی و ئازایەتی ی کوردەواریمان پیشان دەدەن، کە چۆن بە ڕاستی و دوروستی یەوە پەیمانی خۆیان لەگەڵ بێگانەکاندا ڕاگرتووە، لەسەریکی تریشەوە سپڵەیی و ناپاکی و نامەردیی هەندێ لەو بێگانانەمان پیشان دەدەن، کە چۆن (دڵپاکی)و (خۆش باوەڕی)ی نەتەوەی کوردیان بۆ کەڵکی ناپوختەی خۆیان بەکار هێناوە. کەچی لەپاشدا لەباتی چاکە، خراپەیان لەگەڵدا کردوون.

بێجگە لەمانە یادداشتەکان لە شۆڕشەکانی برا عەرەبەکانمان دەدوێن، چ لە عیراق و چ لە جێگاکانی تردا، بە تایبەتی لە ساڵی 1920دا کە کوردەکان و عەرەبەکان لە عیراقدا، پێکەوە تیایاندا بەشداربوون.

ئەوەندەی پەیوەندیی یشی بە کێشەی کوردەوە هەیە، لە کەسایەتی یە گەورەکانی جیهان دەدوێن، وەك (لینین)و (لوید جۆرج)و (مستەفا کەمال)و (عیسمەت ئینونو)و (چەرچل)و (میس بێل)و (مارك سایکس)و (وودرۆ وێلسن)و (کلیمەنسۆ)و (وەنزیلۆس). . .

هەرچی فەرماندارەکانی ئینگلیز بوون، لە کوردستاندا، مامۆستا ڕەفیق ناوی هەموویان بە خراپە دەهێنێ لە هەڵسووڕاندنی کاروباری کوردستاندا، وەك (مێجەر سۆن)و (کاپتان بۆند)و (کاپتان بیل)و ئەو فەرماندارانەی لە چەمچەماڵ و ئاکرێ و زیبارو ئامێدیدا کوژران، لە ئەنجامی کردەوەو ڕەووشتە خراپەکانیاندا. تەنیا لە ڕەووشت و کرداری (مێجەر نۆئێل)و نیازی دڵی بەرامبەر بە کوردەوە دڵنیایەو بە چاکی یەوە ناوی دەبات.

یادداشتەکانی مامۆستا ڕەفیق حیلمی گەلێك بە کەڵکن بۆ ئێمەی کوردەواری. چونکە بێجگە لەوەی دۆست و دوژمنیان بۆ لە یەك جیاکردووینەتەوە، ئەو پەندەیشمان دەدەنێ: کە دەبێ هەرچی یەك دەکەین لە پێناوی (ڕاستی و دادپەروەری)دا بیکەین، کە ئەمەش ڕێگەی مرۆڤایەتی یە.